Алтанзая Л.

Законодательство о монгольских ламах

Аннотация. В статье дан обзор юридических памятников, регулировавших деятельность буддийских священнослужителей в Монголии. В июне–июле 1822 г. император Даогуан из династии Цин обсудил законодательство о ламах в Монголии. Это положило начало следующему этапу политики цинского правительства в отношении монгольских буддийских монастырей, монахов (лам) и учеников. Уточнив некоторые положения законов о ламах в Палате внешних сношений от 1796–1846 гг., стало возможным пересмотреть изменения и последовательность некоторых решений в взаимосвязи между монгольскими буддийскими монастырями, монахами, учениками и административной системой хошунов и сеймов.

Ключевые слова: законодательство, Монголия, буддизм, монастыри, Цинская империя.

Altanzaya Laikhansuren

On the Lama Code in Mongolia

Abstract. In June–July 1822, the Daoguang Emperor of the Qing dynasty established and discussed the Lama Code in Mongolia. This marked the beginning of the next phase of the Qing government's policy on Mongolian Buddhist monasteries, monks (Lamas) and disciples. By clarifying some of the provisions in the Lama Code in the Regulations of the Board for the Administration of the Outer Regions of 1796–1846, it was possible to re-examine the changes, sequences, and coherence of some decisions about the relationship between Mongolian Buddhist monasteries, monks, disciples and league-banner system.

Keywords: Law, Mongolia, Buddhism, monasteries, the Qing empire.

Монгол газрын лам нарын зарим хууль хэмжээний тухай

XVII–XX зууны эхэн үеийн Монголын түүхэнд бурханы шашны сүм хийд, лам, шавь нарын асуудал чухал байр эзэлдэг бөгөөд энэ талын судалгааны шинэ хандлагыг [Elverskog 2006: 169; Oidtmann 2018: 198] харгалзах шаардлага гарч байна. Монголын эрдэмтэн С. Пүрэвжав бүтээлдээ, Тэнгэрийн тэтгэсэн хаан анх 1762 онд хутагт, хувилгаадыг тодруулан залах тусгай журам тогтоож, түүнийг хууль

зүйлд оруулах тухай зарлиг гарган феодалуудын гэр бүлээс хутагт, хувилгаад тодруулахыг хориглосон бөгөөд тэрхүү шийдвэрийг 1789 оноос эхлэн «Гадаад Монголын төрийг засах явдлын яамны хууль зүйлийн бичиг» (ГМТЗЯЯХЗБ)-т оруулав. Манжийн төр нэг талаар хүрээ хийдийн дотоод дэглэмийн чангатгах, хутагт, хувилгаад болон нийт лам нарын тоог хязгаарлаж тогтоох зэргээр шар феодал түүний сүм хийдийн хэт хүчжих явдалд хориг тавихын хамт нөгөөтэйгүүр Гадаад Монгол дахь шарын шашны алдар, нөлөөг өндөрт байлгахыг хичээж байв хэмээжээ [Пүрэвжав 1978: 94–95, 98]. Манжийн хаад лам нарыг удирдан зохион байгуулах, олон зүйлийн асуудлыг шийдвэрлэх болон улс төрийн зорилгодоо хүрэхийн тулд лам нарын хэргийн хуулийг гаргасан хэмээн зарим судлаач тэмдэглэсэн [Zhou Wuyun, Toyota Hisashi 2011: 433]. «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийг 1817 онд бүгд 713 зүйлтэйгээр батлан манж, монгол, хятад гурван хэлээр нийтэлжээ [Нацагдорж 1963: 90].

«ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн «Блам (лам) нарын хэргийн хууль» нь 5 бүлэг (51-р дэвтэр Блам нарын хэргийн хууль тэргүүн – 13 зүйл, 52-р дэвтэр Блам нарын хэргийн хууль хоёрдугаар – 27 зүйл, 53-р дэвтэр Блам нарын хэргийн хууль гуравдугаар – 8 зүйл, 54-р дэвтэр Блам нарын хэргийн хууль дөрөвдүгээр – 22 зүйл, 55-р дэвтэр Блам нарын хэргийн хууль тавдугаар – 38 зүйл бөгөөд нийт 108 зүйл)-тэй юм. «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн монгол лам нарт холбогдох зүйлүүд хэзээ гарсныг тодруулах баримт ховор байдаг тул бид Монгол улсын үндэсний төв архивт хадгалагдаж буй зарим баримтад тулгуурлан саналаа дэвшүүлэхийг хичээв.

1792 оны 11–12-р (билгийн тооллын (б.т.) 10) сард Банчин эрдэнийн хувилгаан таниулах учирт *«Зан (Төвд)-ийн 4 чойжинд лүндэн үзүүлж, заасан хүний нэр, төрсөн жил сарыг бичин, алтан хумханд оруулаад Далай блам зангийн сайдууд нар үзэж татан авч хувилгаан тогтоотугай хэмээснийг мэдтүгэй»* хэмээн Манжийн Тэнгэрийн тэтгэсэн хаан зарлиг буулгав. 1793 оны 1–2-р (б.т. 12) сард хувилгаан таниулах учирт *«Зангийн газраа язгуураас хувилгаадыг таниулахад лам чойжинд лүндэн эрж заасан ёсоор хувилгаан болгомуй. Эдүгээх гүртэмбэ нар чадвар зүг бүхий учирт лам чойжинд үзүүлээд хумханд агуулж татан авахыг тогтоов»* хэмээжээ [МУҮТА. Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 23. Т. 56].

Харин 1793 оны 1–2-р (б.т. 12) сард олон хувилгаан таниулахад цөм алтан бумба (хумх)-д нэрийг оруулж шавгаар татуулах учраа хууль

болгон тогтоож зарласан бол 1793 оны 2–3-р (б.т. Цагаан сар) сард *«монгол ван гүнгийн хөвгүүдийн дотроо хутагтын хувилгаан ихэс блам маш олон, зэрэг залгамжлуулахад шар тайлж шар шашныг үнэхээр тооцохгүй инээдэм ичгүүр болсон тул олон хувилгаадыг бумбад оруулж татан авах»* учир Манжийн Тэнгэрийн тэтгэсэн хаан зарлиг буулгасан юм [МУҮТА. Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 25. Т. 7]. 1793 оны 4–5-р (б.т. 3), 6–7-р (б.т. 5) сард Галдан ширээт хутагт гашог өгч бадар эрсэн учирт буруушааж засгийг нь байлгаж, шанзудба Лувсанданзанг өмнөд мужид цөлж шийтгэсэн төдийгүй Далай блам, Банчин эрдэнээс бус хутагт нар гашог өгч болохгүй хэмээн зарлиг буулгажээ [Мөн тэнд: 76]. Мөн 1793 оны 6–7-р (б.т. 5) сард жинс отог хадаж явсан лам Лувсанданзанг байцаан эс гаргасан Засагт хан аймгийн да гүн Гончигдоржийг 2 жилийн гүнгийн пүнлүү хасаж шийтгэв [Мөн тэнд]. Удалгүй 10–12-р (б.т. 9–11) сард Халхын Эрдэнэ бандида хутагтын хувилгааныг тогтоох учраа алтан бумбад оруулж шавга татахаар шийдээд энэ хэргийн учирт шанзудба Наваандаш, Түшээт хан Цэрэндорж нарыг шийтгэжээ.

«ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн 58-р дэвтэрт 1793 оны *«Монгол Фанзийн аймгаас хутагт ихээхэн бلامын хувилгаан дэлгэрэв хэмээн өргөн мэдүүлвээс сул тайж, эсвээс албат ард жич тангудын харц хүний хөвгүүдийн дотроос заагуул. Далай блам Банчин эрдэнийн төрөл ураг жич олон монгол хан ван, бэйл бэйс, гүн, засаг тайж нарын хөвгүүн, ач нарын дотроос хувилгаан заахыг нийтээр цаазлагтун», «Олон газрын хутагт, жич хуучин бүхий ихээхэн лам нар жанч халсны хойно хувилгааныг эрж заагуул. Нэргүй бага сүмд их ширээ урьд огт хувилгаан гарсан удаагүй аар саар лам нарын бие нөгчсөний хойно хувилгаан эрж заалгахгүй болгогтун»* [ГМТЗЯЯХЗБ 1989: 760] хэмээх зүйл орсон тухай бид өмнө танилцуулахдаа 1793 оны зарлигийг 1792 оных хэмээн ташаарснаа залруулж байна [Алтанзаяа 2008: 72–73].

Бидэнд олдсон баримтаас үзэхэд гарсан он нь тодорхой дараах заалтууд байна. Үүнд,

1. 1796 оны 10-р (б.т. 9) сард Манжийн Сайшаалт ерөөлт хаан дансанд оруулж бумбад оруулваас зохих хутагт хувилгааны нэрийг хуудас бичиж тушаагаад нэр бүхийг нь хувилгаан гарсан хойно тангуд болвоос Баруун зуу, монгол болвоос ГМТЗЯЯ-д мэдүүлж заалгахаар тушаасан нь Тэнгэрийн тэтгэсэн хааны бодлогын үргэлжлэл байв. Тухайлбал, «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн 58-р дэвтэрт *«Баруун зуугийн харьяат захирах олон газар жич Сэлэн-ийн харьяат захирах Хөх нуурын*

Фанзигийн зэрэг газрын дэлгэрсэн хувилгаан цөм Занд сууж хэрэг шийтгэгч сайдад бичиг явуулж Далай лам лугаа нэгнээ нийлж нэрийн шавга бичээд Их зууд тахиглах алтан бумба хувинд оруулж бүгдээр хамт нэгнээ татаж тогтоо. Монгол олон аймгийн дэлгэрсэн хувилгаан Гадаад Монголын төрийг засах явдлын яаманд өргөн мэдүүлж Гадаад Монголын төрийг засах явдлын яамны тэнхмийн түшмэд ламын тамга барисан хутагт лугаа нийлж нэрийн шавга бичээд Найралт найрамдах ордонд тахиглах алтан бумба хувинд оруулж бүгдээр хамт нэгнээ татаж тогтоогтун» [МУҮТА. Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 25. Т. 11; ХН. № 24. Т. 56; ГМТЗЯЯХЗБ 1989: 760–761; ГМТЗЯЯХЗБ 2006: 557–557] хэмээжээ. Энэхүү заалтыг бид 1792 оных хэмээн ташаа бичсэн нь үүгээр тодорхой болж байна [Алтанзаяа 2008: 143]. Дашрамд дурдахад «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн 57-р дэвтэр дэх «Монголын олон аймгийн зэргийн газрын хувилгаан, цорж лам нар Тэнгэрийн тэтгэсний тавин наймдугаар он алтан бумба байгуулахын урьд хувилгаан дэлгэрэв хэмээн айлтгаж явуулсан хэрэг бүхийг нь Журганд мэдүүлж амгаланг эрэх явдлыг уламлан айлтга. Хэрэв алтан бумба байгуулсны хойно хувилгаан дэлгэрч огт айлтгасан явдалгүй нь болвоос амгаланг эрвээс болохгүй. Хэрэв дэмий Журганд мэдүүлвээс даруй донгодож буцаа. Басхүү харьяат чуулганы дарга нар засгуудыг буруушаан айлтгагтун» [ГМТЗЯЯХЗБ 1989: 757] хэмээх заалтад «Монголын олон аймгийн зэргийн газрын» хэмээсэн тул бид уг заалтыг Тэнгэрийн тэтгэсэн хааны сүүлч, эсвэл Сайшаалт ерөөлт хааны эхэн үед холбогдоно хэмээн үзэж байна.

2. 1817 оны 2–3-р (б.т. Цагаан сар) сард тайж нар нэгэнт лам болсон буй бөгөөд тэмдэг бичиг эс авсныг нь хурдан нөхөж авч ирүүлэх ба тайж нар дуртайяа лам болсугай хэмээвэл ГМТЗЯЯ-д мэдүүлж магад гарахын тэмдэг бичиг олгуулахаар тушаажээ [МУҮТА. Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 24. Т. 15а]. Энэ тухай «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн 60-р дэвтэрт «Аливаа тайж нар дуртайяа лам болсугай хэмээх нь буй бөгөөс хууль ёсоор Журганд мэдүүлж гуйн магад гарахын тэмдэг бичиг авч лам болго. Хэрэв магад гарахын тэмдэг бичиг авсангүй, зоригоор гэрээс гарах нь буй бөгөөс байцаахыг алдсан чуулганы даргыг гурван сарын пүнлүү хас. Засгийг нэгэн жилийн пүнлүү хас. Туслагч тайжийг хоёр есөн мал торго. Магад гарахын тэмдэг бичиг авсангүй ламыг эргүүлж хар болгогтун» хэмээжээ [ГМТЗЯЯХЗБ 1989: 808]. Мөн 1818 оны 3-р (б.т. 2) сард чуулганы дарга, туслагч жанжин нарын газраас зарагдсан элч замын зуур нутгийн ард үгүй бол шавь нарын ардаас

хүрэлцэхийг бодож улаа хэрэглүүлэхээр болсон бөгөөд засаг хошууны ард буй бол шавь нарын ардаас улаа унахыг зогсоолгохоор болсон нь чухал өөрчлөлт болсон аж [МУУТА. Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 24. Т. 15].

1822 оны 6–7-р (б.т. 5) сард Манжийн Төр гэрэлт хаан Монгол газрын лам нарын хууль хэмжээ тогтоон хэлэлцэж зүйл зохион тогтоосныг мэдтүгэй хэмээсэн нь өмнөх үед «Монгол олон аймгийн зэргийн газар» хэмээдгээс зарим талаар ялгаатай юм [МУУТА. Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 25. Т. 366]. Мөн 1822–1824 онд холбогдох «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн зарим заалтад «захын гаднах» хэмээх нэршлийг хэрэглэсэн байдаг. Түүнчлэн «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн 50-р дэвтэр дэх *«Монгол газарт блам нар хулгай болон ял халдаж, ураг өтөлсөн ба өнчин хөвгүүн болох явдлыг тодорхойлон гаргаж, агуулж тэжээлгэх хуулийг эш татаж гуйх нь буй бөгөөс харьяат ялт хүний ураг үнэхээр нас өтөлсөн ба энгийн учраа харьяат хошуунд албан хааж явах явдлыг тодорхойлон байцаагаад басхүү өтөлсөн ураг лугаа хамт аж төрөн сууж итгээж тэжээх нь болвоос хууль ёсоор агуулж тэжээлгэ. Хэрэв багшийг дагаж сүмд сууж өтөлсөн ургийг тэжээхгүй болвоос цөм агуулж тэжээлгэхгүй болгогтун»* [ГМТЗЯЯХЗБ 1989: 675–676], 59-р дэвтэр дэх *«Монгол газарт тушаан илгээх бичиг. Магад гарахын тэмдэг бичиг авч дансанд нэр бүхий гэлэн бандиас гадна хэрэв хэрэн явах дансанд нэргүй блам буй бөгөөс одоо дээр үлдэн гаргаж халган агуулахгүй болго. Зөрөх нь болвоос зоригоор гэрийн боолыг банди болгох хууль ёсоор шийтгэгтүн», «Аливаа Монгол газрын хуяг өмсгөсөн өсвөр эр зоригоор убаши болж болохгүй. Зөрөх нь буй бөгөөс зоригоор гэлэн банди болсон хууль ёсоор шийтгэ. Нас өтөлсөн ба эмгэглэсэн ба эр төөлөх данснаас нэр хассан хүний дотор дуртайгаар убаши болсугай хэмээхийг нь тэдний дураараан болгогтун»* [Мөн тэнд: 778] хэмээх заалтууд нь Төр гэрэлт хааны үед холбогдох магадлалтай.

1822 оны 8–9-р (б.т. 7) сард Юн Хэ Гүн (Найралт найрамдах сүм)-д суусан лам нарын оронд эрдэм сурах банди нарыг нөхөн авахад эрхбиш уул хошуунаас хүн сонгож ирүүлэхийг даалгажээ [МУУТА. Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 23. Т. 446]. 1822 оны 9–10-р (б.т. 8) сард Хүрээний сайдуудаас айлтгаж Төр гэрэлт хааны зарлигаар хувилгаан Эринчинжавыг Номун хан талбиж, цорж Лувсанхайдавыг дэд лам болгосон бол 1823 оны (б.т. 5) сард Наваандоржийг Ачит номун хан, Лувсандондовыг Бамбарын хувилгаан болгосон юм [Мөн тэнд: 456].

3. 1823 оны 10-р (б.т. 9) сард үүнээс урагш олон хутагтын шавь нар 800-аас илүү бөгөөд хошууны газраас 500 илүү газрын гадна болвоос тамга олгуулахаар тогтоон зарласан юм [МУУТА. Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 25. Т. 32]. Энэ нь «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн 60-р дэвтэрт *«Захын гаднах олон хутагтад найман зуун илүү шавь буй бөгөөд харьяат хошуунаас бөглүү болсон нь таван зуун газрын гадна агаад зүй нь тамга олгуулбаас зохих нь болвоос харьяат чуулганы даргын газраас магадлан байцааж Журганд мэдүүлсний хойно Журганаас урьд ойр аху жанжин сайдуудад бичиг явуулж түгшмэл гаргаж дахин байцаагаад үнэхээр хүний тоо, газрын тоо нийлэлцэхүй нь болвоос сая тодорхойлон айлтгаж тамга шагнаж өгөгтүн. Хэрэв харьяат хутагт шавь нарын тоог цөөхөн бөгөөд олон хэмээн мэдүүлэх ба бөглүү болсон газрын тооны ойр бөгөөд хол хэмээн мэдүүлэх нь болвоос тамга үл өгүүлэхээс гадна басхүү гурван есний мал торгогтун. Хамт нэгнээ хуурмагаар мэдүүлсэн чуулганы даргыг нэгэн жилийн засгийн пүнлүү хасагтун»* [ГМТЗЯЯХЗБ 1989: 807–808] хэмээн тэмдэглэгджээ. Үүнд холбогдох баримтыг эрдэмтэн Д. Дашбадрах бүтээлдээ танилцуулсан боловч яг тогтоосон он нь хараахан мэдэгдээгүй байсан юм [Дашбадрах 2004: 29–30]. 1828 оны 1–2-р (б.т. Цагаан сар) сард үүнээс хойш олон хошууны тайж нар, жич ГМТЗЯЯ-ны гэрээс гарсан хувилгаан нарт шавь болохыг цаазлая хэмээсэн нь хошуу, шавь нарын харилцааны талаарх дорвитой шийдвэр болжээ [МУУТА. Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 25. Т. 36].

4. 1834 он 10-р (б.т. 9) сард да нарын газраас уламжлан зарласан ГМТЗЯЯ-аас Далай лам, Банчин эрдэнэ, Жавзандамба хутагтын зэрэг олон хутагт нарын тамга өргөмжлөлийн үсэг үйлдэх ба олгуулах, сахиулах явдлыг ялган салгаж тогтоосон байна [Мөн тэнд: 41а]. Энэ тухайд «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн 56-р дэвтэрт *«Далай лам, Банчин эрдэнэ, Жебзундамба хутагт хэрэв хишигийг хүртэж тамга навчит тамга шагнаваас тамга навчит цөм алтаныг хэрэглэ. Далай ламын үе үеийн олгуулсан хасын тамга, хасын навчитыг гагцхүү хичээнгүйлэн болгоомжилж эрхэмлэн хадгалуул. Тусгайлан зарлиг бус болвоос дураараа хэрэглэж болохгүй. Түүнээс бус олон хутагт нар хэрэв хишигт Улсын багшийн нэр цол өргөмжлөх нь болвоос тамга навчит бүрнээ мөнгөнд алтан алтадсаныг нь хэрэглэ. Хишигт Самади багшийн нэр цол өргөмжлөх нь болвоос тамга мөнгөнийг хэрэглэ. Жуухын зарлаж өгөгтүн»* хэмээсэн нь Жавзандамба хутагтын эрхийн байдалд шууд холбогдов [ГМТЗЯЯХЗБ 1989: 724].

5. 1834 онд тушааснаар ГМТЗЯЯХЗБ-ийн 56-р дэвтэрт «Далай блам, Банчин эрдэнэ болвоос Баруун зуугийн суртахуун (шар шаашин [МУУТА. Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 34. Т. 776–78а])-ыг дэлгэрүүлэх чухам үндэс. Жебзундамба хутагт болвоос бидний улсын тулгар дагаар ирсний цагт гавъяа зүтгэл байгуулсан нь. Үүнээс дээш гурван хүн үе улирсны (хувилгаан гарсны [Мөн тэнд]) хойно бүрнээ харьяат сайдын газраас гуйн айлтгаж тусгайлан зарлигаар зарсан сайдыг илгээж харгалзан Их ширээ суулга. Даруй их ширээ суулгасан өдрөөс хувилгааны үсгийг хас. Жанжаа хутагт, Галдан ширээт хутагт, Минжүл хутагт, Жирон хутагт, Намка хутагт, Ажиа хутагт, Рэкү хутагт, Цагаан дархан хутагт үе үеийн нийслэл хотонд суулгаж тамга барижээ. Үүнээс дээш найман хүн жич бичиг өргөж дуртайяа нийслэл хотонд суусан хутагт нар бүрнээ үе улирсны хойно нийслэл хотонд ирж Тэнгэрийн царай (гэгээнийг [Мөн тэнд])-г бараалхсан өдрөөс хувилгааны үсгийг хас. Олон нутагт суусан хутагт, номун хан, бандида хамба, цорж нар үе улирсны хойно бүрнээ арван найман насанд хүрсний хойно харьяат захирах сайд, чуулганы дарга нарын газраас магадыг хянаж Журганд мэдүүлж хувилгааны үсгийг хас. Нийтээр зоригоор хасахыг хэрэгсэхгүй болго. Хэрэв хуулиас зориг зоригоор хасах нь буй бөгөөс нэгэнт байцааж гаргасны хойно Журганаас чангалан буруушааж ялагтун» хэмээжээ [ГМТЗЯЯХЗБ 1989: 726–727]. Уг заалтын дагуу бурханы шашины хувилгаан лам нарын эрэмбэ дараа болон засаг захиргааны хамаатал улам тодорхой болсон.

6. 1834 оны 10-р (б.т. 9) сард ГМТЗЯЯ-аас хутагт улсын багш, самади багшийн нэр цолд номун ханы зэрэг цол хавсаргаж болохгүй бас ч улсын багш бөгөөд самади багшийн цол хавсаргаж болохгүй хэмээв [МУУТА. Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 25. Т. 41а]. Энэ нь «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн 56-р дэвтэрт «Аливаа хутагт, номун хан, бандида, хамба, цорж болвоос тушаалын зэрэг мөн. Улсын багш, Самади багш болвоос нэр цол мөн. Харьяат хутагт нар хишигт Улсын багш, Самади багш нэр цол өргөмжлөх нь болвоос хавсарч олгуулахаас гадна нийтээр хутагтыг номун хан, бандида, хамба, цоржийн зэрэг тушаалын зэрэг хавсарч болохгүй. Бас ч Улсын багшийг Самадийн нэр цол хавсрахыг хэрэгсэхгүй болгогтун» хэмээн тэмдэглэгджээ [ГМТЗЯЯХЗБ 1989: 723]. Үүнд «тушаалын зэрэг», «нэр цол»-ыг ялгана хэмээсэн анхаарал татдаг.

7. Мөн 1834 он 10-р (б.т. 9) сард ГМТЗЯЯ-ны тогтоосон Далай блам, Банчин эрдэнэ, Жавзандамба хутагт нарын хуульд хэрэглэвээс зохих шар бөс хүрэм, шар тэрэг сүйх, Жанжаа хутагтын шар өнгийн тэргийг эдний бие их ширээд суусан өдрөөс хэрэглүүлэхээр мэдэгджээ [МУҮТА. Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 25. Т. 406]. Энэ нь «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн 56-р дэвтэрт *«Аливаа олон хутагт урьд үед олгуулсан хишиг шагнасан юм зүйлийн дотор Далай блам, Банчин эрдэнэ, Жебзундамба хутагтын шар бөсийн туургыг хууль дор бариваас зохих нь мөн. Шар тэрэг, шар сүйх ба жич Жанжаа хутагт давхарлаг дотоод хотны дотроо, шагнаж хэрэглэх шар тэрэг болвоос үе үеийн суусан нь мөн. Их ширээ суулгах ба жич хувилгааныг хасах өдрөөс ялган салгаж хэрэглүүлэхээс гадна Жанжаа хутагт нар дараа дараагаар зарлигаар шагнасан олон зүйл болвоос мөнхүү тусгайлан хүртээсэн хишигийн тул дураараа хэрэглэж болохгүй. Бүрнээ хувилгааныг хассаны хойно зарлигийг гуйгаад дагаж явуул. Хэрвээ хуулиас зөрж дураараа хэрэглэгчид буй бөгөөс байцаан гаргасны хойно Журганаас чангалан буруушааж ялагтун»* хэмээв [ГМТЗЯЯХЗБ 1989: 729]. Мөн 1838 оны 3–4-р (б.т. 3) сард Жавзандамба хутагт нарт нэгэнтээ шавь болгосон ардыг хэвээр харьяат хутагт нарт шавь болгоё хэмээх зэрэг учрыг ГМТЗЯЯ-аас айлтгаад Төр гэрэлт хааны зарлиг ёсоор болгосон нь өмнөх зарлиг буюу хуулийн заалтын хэрэгжилттэй холбоотой юм [МУҮТА. Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 25. Т. 44a].

8. 1839 онд ГМТЗЯЯ-аас дотоод гадаад засгийн харьяат монголчуудын дотроо дуртайяа лам болгох нь буй аваас тогтоосон хуулийг дагаж ГМТЗЯЯ-нд мэдүүлж гэрээс гарсан тэмдэгт бичиг олгуулваас зохимуй хэмээн тушаасан [МУҮТА. Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 34. Т. 696]. Энэ тухай «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн 59-р дэвтэрт *«Дотоод гадаад олон засаг хошууны блам нар тэмдэгт бичиг, магадаас гарахын тэмдэг олгуулахыг гуйн өргөх нь буй бөгөөс Журганаас олгуулах жилийн эцэс хураангуйлж айлтгагтун»* хэмээн тэмдэглэжээ [ГМТЗЯЯХЗБ 1989: 773]. Гэвч энэхүү заалт бодит байдалд хэрэгжээгүй тул лам нарын тоо нэмэгдсээр байсан хэмээн эрдэмтэн А. М. Позднеев бүтээлдээ дүгнэсэн [Позднеев 1887: 113]. Мөн тэнд «дотоод гадаад олон засаг хошууны» хэмээсэн нь өмнө «Монгол газар» хэмээж байснаас ялгаатай юм. Иймд «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн 51-р дэвтэр дэх *«Дотоод гадаад засгийн олон газрын хутагт, хувилгаан, цорж блам, тэргүүн блам нар насанд хүрч бие боловсорсныг нь нийслэл хотод ирүүлж бараалхуул. Номд боловсортол сурсаныг нь тунли ном унших*

жасаанд зохион оруул. Тунли ном унших жасааг зургаан жасаа болгон тогтоож жил дараалан жасаалж өвлийн дунд сарын аравдаар нийслэл хотод ирүүл. Насанд хүрсэнгүй бие түүхий жич жасаа эс тохиолдсоныг нь монгол ван гүнгийн хууль ёсоор хүн зарж амгаланг эрж алба хүргээр ир. Уул жасаанд тохиолдож өвдсөн зэргийн учир бүхий нь болвоос харьяат чуулганы даргад тодорхойлон мэдүүлж харьяат чуулганы даргын газраас байцааж үнэн болвоос Журганд мэдүүлсний хойно, хойт жилийн жасаа нөхүүл. Хэрэв учиргүй жасааг хийлэх ба жич жил жилээр шалтаглаж үл ирэх нь болвоос харьяат хутагт блам нарын цолыг байлга. Басхүү харьяат чуулганы дарга засгуудыг байцаахыг алдсан хууль ёсоор ял хэлэлцэгтүн» [ГМТЗЯЯХЗБ 1989: 733–734] хэмээснийг тухайн үед холбогдуулан үзэх саналтай байна.

9. 1846 онд ГМТЗЯЯ-аас «Аливаа гэрээс гарахын тэмдэг бичиг авсан ламыг хэргэм зэрэг залгамжлуулахгүй болгогтун» хэмээн Манжийн Төр гэрэлт хаан зарлиг буулгасныг зарлаж тушаав [МУУТА. Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 34. Т. 105]. Энэ тухай «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн 3-р дэвтэрт «Тайж тавнан блам болсныг нь гэрээс гарахын урьд төрсөн хөвгүүдийг мөнхүү зэрэг залгамжлуулахаас гадна хэрэв бие төрсөн хөвгүүнгүй болвоос түүний ах дүү төрсөн үеэлд хөвгүүнийг нийтээр залгамжлуулахгүй болго. Басхүү түүний албат хамжилгын ардыг татаж харьяат хошуунд оруулж албан хааж явуулагтун» хэмээжээ [ГМТЗЯЯХЗБ 1989: 84]. «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн заалтуудыг «залруулан зассан нь», «залгаж зохиосон нь», «нэмж зохиосон нь» хэмээн тодотгодог бөгөөд бидний онцлон үзсэн заалтуудын ихэнх нь «залгаж зохиосон нь», «нэмж зохиосон нь» хэмээх тодотголтой байна.

Дурдсан зарим баримтад үндэслэн бид дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд,

1822 оны 6–7-р (б.т. 5) сард Манжийн Төр гэрэлт хаан Монгол газрын лам нарын хууль хэмжээ тогтоон хэлэлцэж зүйл зохион тогтоосон нь Манжийн төрөөс Монголын бурханы шашны сүм хийд, лам, шавь нарын талаар хэрэгжүүлсэн бодлогын дараагийн нэгэн үе эхэлсний илэрхийлэл юм. «ГМТЗЯЯХЗБ»-ийн «Блам нарын хэргийн хууль» дахь зарим заалтын он цагийг 1796–1846 он хэмээн тодруулснаар Сайшаалт ерөөлт хаан, Төр гэрэлт хааны зарлигаар Монголын бурханы шашны сүм хийд, лам, шавь нар болон чуулган, хошууны харилцааны талаарх зарим шийдвэрийн өөрчлөлт, дэс дараа, уялдаа холбоог шинээр авч үзэх боломжтой болов. Тухайлбал,

«Монгол олон аймаг» (Монгол газар) хэмээх хязгаарыг тогтоон тайж, сумны эрийг лам болгох хэргийг ГМТЗЯЯ-д хамааруулан хязгаарлаж улмаар хориглосон төдийгүй хутагт лам нарыг хянахыг зорив.

«ГМТЗЯЯХЗБ» дэх «Монгол олон аймгийн зэргийн газар», «Монгол газар», «Захын гаднах», «Дотоод гадаад засгуудын монгол газар», «Дотоод гадаад засгийн олон хошууны газар» зэрэг нэрийдэл нь XVIII зууны сүүлч үеэс XIX зууны эхэн хагаст гарсан хувиралт лам нарт хамаарч байсныг илтгэнэ. Цаашид уг асуудлыг бусад баримт хэрэглэгдэхүүнийг харьцуулан улам нарийвчлан судлууштай.

Ном зүй

1. Алтанзаяа Л. Монгол дахь бурханы шашны түүхийн үечлэлийн асуудалд // Монголын түүхийн үечлэлийн зарим асуудал. Улаанбаатар, 2008. 78 х.

2. Алтанзаяа Л. Халхын хутагт хувилгаадын шавь нарын тухай зарим мэдээ // Түүхийн судлал. Tomus XXXVIII. Fasc.1–20. Улаанбаатар, 2008. 224 х.

3. ГМТЗЯЯХЗБ – Гадаад Монголын төрийг засах явдлын яамны хууль зүйлийн бичиг. Доорд / Найралт, Алтан-Оргил харгуулж тайлбарлав. Улаанхад: Өвөр Монголын соёлын хэвлэлийн хороо, 1989. 902 х.

4. ГМТЗЯЯХЗБ – Гадаад Монголын төрийг засах явдлын яамны хууль зүйлийн бичиг / Боржигин Мөнгөндалай харгуулан тайлбарлав. Үндэстний хэвлэлийн хороо, 2006. 668 х.

5. Дашбадрах Д. Монголын хутагтуудын намтрын ойллого (XVII–XX зуун). Улаанбаатар, 2004. 216 х.

6. Нацагдорж Ш. Манжийн эрхшээлд байсан үеийн Халхын хураангуй түүх (1691–1911). Улаанбаатар, 1963. 284 х.

7. Позднеев А. М. Очерки быта буддийских монастырей и буддийского духовенства в Монголии в связи с отношениями сего последнего к народу. Санкт-Петербург, 1887. 492 с.

8. Пүрэвжав С. Монгол дахь шарын шашны хураангуй түүх. Улаанбаатар, 1978. 288 х.

9. Elverskog, Johan. Our great Qing : the Mongols, Buddhism and the state in late imperial China. University of Hawai'i Press. 2006. 233 p.

10. Oidtmann, Max. Forging the Golden Urn. The Qing empire and the politics of reincarnation in Tibet. Columbia University Press, 2018. 330 p.

11. 周 烏雲, 豊田 久. 试论清代蒙古地区喇嘛禁令和等级制度(Zhou Wuyun, Toyota Hisashi. Discuss the prohibition and grade institution of Lama

in Mongolia of Qing dynasty) // 地域学論集 鳥取大学地域学部紀要. 2011. 7(3). 460 p.

12. Монгол улсын үндэсний төв архив (МУУТА). Ф. № М37. Д. № 1. ХН. № 23, 24, 25, 34.

References

1. Altanzayaa L. Mongol dakh' burkhany shashny түүхний үечлэлийн асуудалд // Mongolyn түүхний үечлэлийн зарим асуудал. Улаанбаатар, 2008. 78 kh. [In Mong.].

2. Altanzayaa L. Khalkhyn khutagt khuvilgaadyn shav' naryn tukhai зарим медее // Түүхний судлал. Томus XXXVIII. Fasc.1–20. Улаанбаатар, 2008. 224 kh. [In Mong.].

3. GMTZYaYaKhZB – Gadaad Mongolyn төриг засах явдлын яамны khuul' зүйлийн бичиг. Doord / Nairalt, Altan-Orgil kharguulzh тайлбарлав. Улаанхад: Өвөр Монгол соёлын хөвдлийн хороо, 1989. 902 kh. [In Mong. Script].

4. GMTZYaYaKhZB – Gadaad Mongolyn төриг засах явдлын яамны khuul' зүйлийн бичиг / Borzhigin Mөngөндalai kharguulan тайлбарлав. Yndestnii хөвдлийн хороо, 2006. 668 kh. [In Mong. Script].

5. Dashbadrakh D. Mongolyn khutaguudyn namtryn oillogo (XVII–XX зуун). Улаанбаатар, 2004. 216 kh. [In Mong.].

6. Natsagdorzh Sh. Manzhiin erkhsheeld baisan yeiin Khalkhyn khuraangui түүх (1691–1911). Улаанбаатар, 1963. 284 kh. [In Mong.].

7. Pozdneev A. M. Ocherki byta buddiiskikh monastyrei i buddiiskogo dukhovenstva v Mongolii v svyazi s otnosheniyami sego poslednego k narodu. Sankt-Peterburg, 1887. 492 s. [In Russ.].

8. Pyrevzhav S. Mongol dakh' sharyn shashny khuraangui түүх. Улаанбаатар, 1978. 288 kh. [In Mong.].

9. Elverskog, Johan. Our great Qing : the Mongols, Buddhism and the state in late imperial China. University of Hawai'i Press. 2006. 233 p. [In Engl.].

10. Oidtmann, Max. Forging the Golden Urn. The Qing empire and the politics of reincarnation in Tibet. Columbia University Press, 2018. 330 p. [In Engl.].

11. Zhou Wuyun, Toyota Hisashi. Discuss the prohibition and grade institution of Lama in Mongolia of Qing dynasty // 地域学論集 鳥取大学地域学部紀要. 2011. 7(3). 460 p. [In Chinese].

12. Mongol ulsyn yndesnii төв архив (MUYTA). F. № М37. D. № 1. KhN. № 23, 24, 25, 34.